

УДК 81'1(043.3)

АКТОВОМЛЕННЄВІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІДЕЇСТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВІДІ ХХ СТОЛІТТЯ

Смирнова М.С., к. філол. н.,
старший викладач кафедри теорії та практики перекладу
Маріупольський державний університет

У статті проаналізована православна проповідь ХХ століття та наявні в ній мовленнєві акти, які є засобом реалізації глобальної фідеїстичної стратегії на прагматичному рівні. Авторка досліджує функціональне навантаження мовленнєвих актів у рамках православної проповіді в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах.

Ключові слова: релігійний дискурс, православна проповідь, лінгвопрагматика, теорія мовленнєвих актів, фідеїстична стратегія.

В статье проанализирована православная проповедь XX века и имеющиеся в ней речевые акты, которые являются средством реализации глобальной фидеистической стратегии на прагматическом уровне. Автор исследует функциональную нагрузку речевых актов в рамках православной проповеди в украинском, русском, английском и новогреческом языках.

Ключевые слова: религиозный дискурс, православная проповедь, лингвопрагматика, теория речевых актов, фидеистическая стратегия.

Smyrnova M.S. SPEECH ACTS IN REALIZATION OF THE GLOBAL FIDEISTIC STRATEGY IN THE ORTHODOX SERMON OF THE XX CENTURY

The speech acts implementing the global fideistic strategy on a pragmatic level in the Orthodox sermon of the XXth century are under analysis. The thesis presents the functional specificity of speech acts in the Orthodox sermon in the Ukrainian, Russian and Greek languages.

Key words: religious discourse, Orthodox sermon, pragmatics, theory of speech acts, fideistic strategy.

Постановка проблеми. Сьогодні особливої важливості набуває вивчення стратегічної організації текстів, що функціонують у тих типах дискурсу, в яких чітко виражена орієнтованість на потенційного адресата [3, с. 196]. До таких орієнтованих на читача типів належить і релігійний дискурс, зокрема жанр проповіді. Своєчасність статті зумовлена браком праць, які б аргументовано й комплексно висвітлювали реалізацію стратегічного потенціалу православної проповіді, та відповідністю такого аналізу суспільним запитам сьогодення. Крім того, дослідження передбачає використання багатоаспектного підходу до аналізу мовлення православних проповідників, який полягає в інтегруванні лінгвістичних, психологічних, філософських, релігієзнавчих та соціальних сфер знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою для написання статті слугували праці з питань дискурсивно-комунікативної парадигми (А.Д. Белова, О.С. Кубрякова, О.І. Морозова, І.Є. Фролова, І.С. Шевченко, Т.А. ван Дайк та ін.), лінгвопрагматики (Н.Д. Арутюнова, Ф.С. Бацевич, Г.Г. Почепцов, І.П. Сусов та ін.), комунікативних стратегій і тактик (Є.В. Богатирьова, Г.Вольф, І.І. Гулакова, Т.А. ван Дайк, В.З. Дем'янков, М.М. Добрякова, К. Заламун, Ю.М. Іва-

нова, О.С. Іссерс, Є.В. Ключев, Г.Г. Матвеева, В.О. Мулькеева, Н.А. Ощепкова, О.Н. Паршина, Л.М. Рябих, О.В. Саприкіна, А. Тільманн, Т.П. Третьякова, І.В. Труфанова, О.Л. Факторович, О.Л. Федорова, І.Є. Фролова, В. Холлі, М.П. Чуріков, Є.В. Шевченко, Є.І. Шейгал, О.Є. Ярославцева та ін.), а також стратегічного аналізу релігійних текстів (К.В. Бобирьова, Г.О. Савін та А.Г.-Б. Салахова) [7, с. 55].

Постановка завдання. Метою статті є встановлення актомовленнєвих засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ століття. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: 1) виокремити види актомовленнєвих засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії в православної проповіді; 2) розглянути реалізацію мовленнєвих актів та їх функціональне навантаження в православної проповіді в українській, російській, англійській та новогрецькій мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з етапів проведення прагматичного аналізу є встановлення наявності актомовленнєвих засобів реалізації глобальної фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ століття. Аналіз іллокутивних реалізацій фідеїстичної стратегії православної проповіді

свідчить про наявність у ній таких мовленнєвих актів, як *репрезентативи*, *директиви*, *експресиви*, *комісиви*, *декларативи*, а також *фатичні метакомунікативи*. Розглянемо послідовно всі актомовленнєві елементи православної проповіді.

Репрезентативи в православної проповіді прокладають шлях від дійсності (як її сприймають віруючі) до висловлення, намагаючись відобразити духовний стан людства, охарактеризувати догматичні положення, відобразити історичні події тощо. На основі уточнення типу інформації, яку надає проповідник, можна виділити такі підтипи репрезентативів:

– *повідомлення* (проповідник розповідає про історичні події, догмати, основи віровчення та повідомляє необхідну, на його думку, інформацію для розкриття теми): 1) укр. «На шляху всепрощення зустрічається багато перешкод. Головна з них – наша самолюбність і сатанинська гордість» (митр. Володимир (Сабодан)); 2) рос. «Вышли фарисеи, начали с Ним спорить и требовали от Него знамения с неба, искушая Его. И Он, глубоко вздохнув, сказал: для чего род сей требует знамения?» (св. Лука (Войно-Ясенецкий)); 3) англ. “His icon now stands behind the Holy Altar, in a traditional position for bishops, beside God’s throne, we might say” (Fr. Stephen J. Callos); 4) грец. «Στην πραγματικότητα καμία προσευχή δεν μένει αναπάντητη από τον Θεό» (Μητρ. Ιερόθεος (Βλάχος));

– *засудження* (проповідник дає негативну оцінку певним подіям, людським діям та способу думок, який, на думку церкви, є гріховним або оманливим): 5) укр. «Власна воля загубила їх, зла воля керує ними в їхніх злочинах» (митр. Володимир (Сабодан)); 6) рос. «Нет, так думать преступно и порочно. Так думать – значит уклоняться от истинного пути. Спасение достигается не в один день, оно стяжается всей нашей жизнью» (митр. Иоанн (Снычев)); 7) англ. “<...> he who does not love his brother is a liar when he says that he loves his God – these are the Apostle’s words” (Metropolitan Anthony of Sourozh); 8) грец. «Έτσι είναι και οι πιο πολλοί, οι σημερινοί, λεγόμενοι καλοί χριστιανοί. Είναι καλοί μέχρι να θιγούν τα συμφέροντά τους. Προτιμάνε αυτά παρά την Εκκλησία. Αγαπάνε τα πάθη τους περισσότερο από τον Χριστό και το Ευαγγέλιό Του. Πάνω απ’ όλα ο εγωισμός τους και ύστερα ο Θεός και οι εντολές Του» (π. Στεφάνος (Αναγνώστοπούλος));

– *прогнозування* (цей різновид не є типовим для традиційної православної проповіді, тому що святі отці заповідали не довіряти самим

собі; навіть якщо у святої людини є здібності до передбачення майбутнього, вона їх приховує або говорить натяками. Найчастіше проповідник якраз і застерігає людей від прогнозування та цікавості щодо майбутнього, цитуючи Священне Писання, що «цей час ніхто не знає – ні Син Божий, ні Ангели, ні люди, тільки Отець» (Мк. 13, 32) та «багато лжепророків з’явилося у світі» (Ів. 4, 1) [1]. Прогнозування в православної проповіді зустрічається тільки тоді, коли священник говорить про людські гріхи або чесноти, які у свій час призведуть до певних наслідків): 9) укр. «Не обмине ця чаша й кожного земнородного... Коли ж ми несемо його з надією тільки на себе, з наріканням і відчаєм, це може призвести до нашого безчестя» (митр. Володимир (Сабодан)); 10) рос. «<...> конец будет тогда, когда мир, вся вселенная, придет к своему вырождению. Мир подошел к своему вырождению? Я не знаю. Смотрите! Это ваше дело; решите – дело людей. Христос так и сказал: узнавайте по признакам! Вы гадаете – когда? Это ошибка. Бросьте, не к гаданьям звал Христос... Если вы нервничаете, высчитываете года, отыскиваете имена – это ошибка! Не к этому звал Христос. Он сказал Своим ученикам: «Бодрствуйте!» (еп. Григорий (Лебедев)); 11) англ. “Tonight we will start on this journey; on the journey that leads us from our sinful condition, recognized, repentant unto a new time, unto the Resurrection of Christ which is the beginning for us of our own eternal life. And we will then reach the point at which we must forget everyone and everything, and remember nothing, no one but the Lord Jesus Christ...” (Metropolitan Anthony of Sourozh); 12) грец. «<...> εφόσον θα συνεχίσει τα έργα μετανοίας και προς τον εαυτόν του και προς τον λαόν. Και εις το Τωβίτ πάλι δ,9 βεβαιώνεται ότι η ελεημοσύνη εκ θανάτου ρύεται, και ουκ εά δεν αφήνει εισελθείν εις το σκότος το αιώνιον. Δεν αφήνει τον άνθρωπον που κάνει ελεημοσύνη να μπει στο αιώνιο σκοτάδι και στο πυρ της κολάσεως» (π. Στεφάνος (Αναγνώστοπούλος));

– *констатація* (цей репрезентатив застосовується при ствердженні певних аксіом, беззаперечних для православної людини суджень та думок. Констатація несе фактуальну чи концептуальну (або модальну) інформацію): 13) укр. «І якщо ми не прощаємо боргів нашим боржникам, то, вимовляючи слова цього прохання, ми брешемо перед Богом» (митр. Володимир (Сабодан)); 14) рос. «Солнце заходит, чтобы взойти опять, звезды утром умирают, чтобы

воскреснутъ вновь вечером. Реки погребаются в море, а воскресают в источниках; целый мир земных прозябаний осенью умирает, а весною воскресает» (архим. Кирилл (Павлов)); 15) англ. “To do otherwise is to bring about the downfall of Orthodoxy, in this Church, in this community, and in the world” (fr. Nick (Brown)) [505]; 16) грец. «Σκάνδαλον είναι η παγίδα που τίθεται για την σύλληψη ενός ζώου ή και την καταστροφή του εχθρού» (Μητρ.Ιερόθεος (Βλάχος));

– визнання (на відміну від інших типів дискурсу, для православної проповіді не характерне вживання визнання як репрезентативу переважно тому, що проповідник виступає від МІ-групи, тому визнання може використовуватися в двох формах: як сповідь своєї гріховної природи перед Богом від усіх православних християн або як розповідь від історичної чи уявної особи та визнання нею своїх гріхів у ролі повчання): 17) укр. «Блудний, але син... І як це важливо завжди пам'ятати. Син... Син Отця Небесного» (митр. Володимир (Сабодан)); 18) рос. «Пресвитер протянул ему за его усердие и любовь обе просфоры, но незнакомец изрек с горькими слезами: «Отче! Что ты делаешь! Ведь это хлеб святой, мне его есть нельзя. Я, которого ты видишь, был господином этих мест, но за свои грехи осужден. Если ты хочешь оказать мне любовь, то принеси этот хлеб Господу и помолись обо мне у Престола Божия, и если меня в следующий раз здесь не увидишь, то значит, твоя молитва была услышана» (арх. Кирилл (Павлов)); 19) англ. “Now, no-one of us is put to the test in such a way. And yet, so often we are not prepared to accept God’s word to us because we think that God could not speak that way” (Metropolitan Anthony of Sourozh); 20) грец. «Λέγαμε και με τα παιδιά προηγουμένως ότι εμείς οι χριστιανοί πρέπει να το πάρουμε απόφαση: δεν μπορούμε να είμαστε όπως είναι οι άλλοι άνθρωποι, που πιστεύουν σε κάτι άλλο και ζουν σύμφωνα μ’ αυτό» (Μητρ.Ιερόθεος (Βλάχος));

– опис (проповідник послідовно та розгорнуто ілюструє історичні події, явища, духовний стан людини та ін.): 21) укр. «<...> в Єрусалимі біля овечих воріт купальня, яка мала п'ять критих входів, де лежало дуже багато хворих. Час від часу сховався у купальню Ангел Господній і збурював воду, і хто перший входив у неї після збурення води, той одужував...» (митр. Володимир (Сабодан)); 21) рос. «Вспоминается мне, когда я был в Палестине и зашел помолиться к гробу Матери Божией.

В пещере сверкало много, много лампад: больших и маленьких, золотых и серебряных» (свщч. Серафим (Звездинский)); 22) англ. “It is a story of the loving father and how He goes out in search of His child and how He loves both His children, both the one that went astray and returned and the one who remained at home...” (metr. Kallistos Ware); 22) грец. «Μιλήσαμε λίγο, ήταν πολύ προβληματισμένος, πολύ ανήσυχος, κλείσαμε έκανα κι εγώ τον σταυρό μου λέω ο Θεός να τους βοηθήσει, λέω φοβησιάρης είναι, ήταν λίγο φοβησιάρης ο Αρσένιος, παρόλο που ήταν γεροδεμένος. Φοβήθηκε λέω το ελικόπτερο, έβαλα κι εγώ χίλιους λογισμούς και το πήρα λίγο στο αστείο» (Μητροπολίτη Λεμεσού κ. Αθανάσιο).

Директиви (з орієнтацією від висловлення до дійсності) мають на меті спонукати адресата робити / не робити що-небудь, припускають наявність у проповідника відповідної риторичної мети, а їх пропозиціональний зміст завжди полягає в тому, що адресат здійснить / не здійснить певну дію в майбутньому. Директиви спрямовані на корегування поведінки та лінії світосприйняття мирянином відповідно до церковних канонів і традицій. Директиви за прагмасемантичним критерієм поділяються на ін'юнктиви та реквестиви, де ін'юнктив визначається як речення-наказ, а реквестив – як речення-прохання [5, с. 67]. Інші автори зараховують до директив також поради або адвісиви [2, с. 58] та квеситиви [5; с. 292], що відрізняються від власне директив тим, що спонукають адресата до здійснення вербальної дії (відповіді). Зокрема, прямі директиви-ін'юнктиви подані реченнями спонукальної структури, які містять дієслова в наказовому способі; непрямі директиви-ін'юнктиви представлені реченнями розповідної структури, в яких наявні дієслова зі спонукальною семантикою. У православної проповіді можна виділити такі підтипи директив:

– прохання (найчастіше проповідник звертається до Бога та його святих з проханням молитовної допомоги, спасіння душі, рідше священник адресує своє прохання пастві або абстрактному світові, щоб люди схаменулися, припинили чинити свої злодіяння, відкрили очі й покалися):

23) – укр. «Господи Боже, виведи наші душі з єгипетського гріховного полону, введи нас в очистительну пустелю спасительного посту, керуй нами вогненним стовпом Твоєї Божественної правди...» (митр. Володимир (Сабодан));

– заборони (проповідник під час проповіді може дати життєву пораду, як не можна себе

поводити; у вигляді заборони або в формі імператива звеліти не вчиняти ту або іншу дію): 24) рос. «Нельзя просто ждать: ждем и не дожждемся» (св. Лука (Войно-Ясенецкий));

– поради (вказівка проповідника, як діяти за певних обставин, допомога в розумінні священних текстів тощо): 25) англ. “Every time you fall into despondency, berate yourself for being a fool and gazing into an empty tomb, and wondering where the Lord is” (Pr. (Seraphim Holland));

– заклики (проповідник акцентує увагу на необхідності для віруючого певних дій у його житті, на участі в таїнствах; сюди належать також слова-підбадьорення): 26) грец. «Λος συγγνώμη σε όσους ελπίζουν σε Σένα... καθάρισέ μας με την ενέργεια του Αγίου Σου Πνεύματος» (Μητροπολίτης Προικοννήσου Ιωσήφ).

Комісиви (орієнтовані, як і директиви, від висловлення до дійсності, використовуються адресатом із метою покласти на себе зобов’язання робити / не робити що-небудь, припускають наявність у нього відповідного наміру, бажання. У православній проповіді не використовуються традиційні комісиви-обіцянки, клятви чи гарантування. Крім того, проповідник від своєї особи не має повноважень щось обіцяти, окрім можливості спасіння душі в церкві, але може гарантувати, що істина міститься саме в межах православної спільноти):

27) укр. «Він допоможе в усіх потребах наших, втішить у скорботі, напоумить у ваганні, заспокоїть у незгодах, якщо ми будемо любити Його, вірувати в Нього й надіятись на Нього» (митр. Володимир (Сабодан)).

Експресиви (їхня мета – висловити певний емотивний, психологічний стан проповідника, який цими почуттями уособлює не свої індивідуальні думки, а соборне ставлення церкви до певної теми проповіді. Сюди також належать експресиви, які не мають на меті емотивного впливу на слухача, а є клішованими етичними нормами спілкування, наприклад, подякою, привітаннями, вибаченням, звертанням тощо): 28) англ. “Dear brethren, we do not pretend to offer any answers...” (Rev. George Dimopoulos).

Декларації відрізняються зв’язком із позамовними інститутами й відзначаються специфікою відповідності між висловленням і дійсністю: оголошуючи (декларуючи) певні явища, стан справ, мовний акт декларації тим самим робить його існуючим у реальному світі. Прикладами декларацій у православній проповіді є оголошення свят, оголошення про

початок постів, відлучення від церкви, рукопокладення на священника тощо, наприклад: 30) укр. «Смерть – це абсурд. Ми повинні визнати, що в хресті Христовому вона нарешті перемагається» (митр. Володимир (Сабодан)).

Метакомунікативи репрезентують використання мовних засобів для регулювання спілкування, уживаючись при цьому як складники фатичної метакомунікації, в якій реалізується фатична функція мови – призначення мовних засобів для встановлення, підтримки та розмикання мовленнєвого контакту [4, с. 78; 6, с. 193]. Фатичні метакомунікативи поділяються на три групи залежно від їхньої спрямованості на встановлення, підтримання, розмикання вербального контакту. Ці групи позначаються термінами *інхоативні*, *процесні* та *фінитні* висловлювання. Так, інхоативна фаза націлена на встановлення контакту та підтримання зв’язку в великій соціальній групі; процесну фазу слід вважати головною стосовно передачі інформації; фінитна фаза замикає комунікативний акт, закладає передумови для подальших дій [6, с. 118]. У православній проповіді *інхоативні елементи* вживаються проповідником для встановлення контакту та готовності пастви сприймати настанови пастора, розуміти головну інтенцію його повідомлення, наприклад:

31) укр. «Погляньмо, *брати й сестри*, на лик великого угодника – Предтечі й Хрестителя Іоанна» (митр. Володимир (Сабодан)).

Процесна фаза проявляється в логічному, послідовному викладенні думок, утриманні уваги слухачів, акцентуванні головних змістових моментів проповіді: 32) грец. «Υπάρχουν δύο βασικοί λόγοι για τους οποίους φαίνεται ότι ευθύνονται και οι σκανδαλιζόμενοι. Ο πρώτος λόγος είναι ότι οι σκανδαλιζόμενοι... Ο δεύτερος λόγος που δείχνει την ευθύνη που... Και οι δύο λόγοι που αναφέραμε δείχνουν ότι...» (Μητρ. Ιερόθεος (Βλάχος)).

Серед засобів підтримки контакту між проповідником та паствою зафіксовані:

– речення зі звертаннями: 33) рос. «Вот, *родные*, вот из этого примера, этого получения, себе сделайте пример» (архимандрит Павел (Груздев));

– запитання, що контролюють мисленнєву діяльність пастви: 34) англ. “Why did He weep if He knew that moments later He would call Lazarus back to life?” (Archpriest Alexander (Schmemmann));

– синтаксичні структури – пояснювальні маркери-ідентифікатори: 35) рос. «Вот *каков*

был дух во второй половине XVIII века, до начала XIX столетия...» (св. Лука (Войно-Ясенецкий)).

– змістовно порожні структури – маркери заповнення пауз: свідчать про те, що проповідь не є повністю спланованою: 36) англ. *“So what we see – vividly – in today’s Gospel, is not just the repentance of the prodigal, but the love of the Father: love without limits”* (metr. Kallistos Ware).

Фінітна фаза має на меті завершення спілкування, фокусуючи увагу на ключових думках проповідника та наставляючи паству на самостійну духовну роботу: 37) англ. *“The purpose of my sermon today is to extend a warm invitation to repentance”* (Rev. George (Dimopoulos)).

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, ми бачимо, що всі актомовленнєві елементи є спільними в реалізаціях фідеїстичної стратегії православної проповіді ХХ століття в близько- і далекоспоріднених мовах. Вплив індивідуального чинника на актомовленнєві елементи є досить значним: його проявами є різна частотність уживання актомовленнєвих елементів та їх неоднакові характеристики в проповідях різних священнослужителів, а також специфіка засобів установалення / розмикання контакту – нестандартних неетикетних інхоативних висловлювань, проте найчастіше використовуються шаблонні етикетні фінітні висловлювання.

Перспективним видається здійснення порівняльного аналізу лінгвопрагматичних характеристик різних жанрів релігійного дискурсу, зокрема в різноконфесійних дискурсах, що може стати в нагоді для таких дисциплін, як теолінгвістика, лінгвопрагматика, лінгвістичне релігієзнавство, дискурсологія, жанрологія тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біблія: книги Священного Письма Старого та Нового Заповіту / пер. проф. І.І. Огієнка. – К. : Укр. Бібл. т-во, 2002. – 1170 с.
2. Богданов В.В. Иллокутивная функция высказывания и перформативный глагол / В.В. Богданов // Содержательные аспекты предложения и текста : межвуз. тем. сб. / отв. ред. и предисл. И.П. Сусова. – Калинин : КГУ, 1983. – С. 58–89.
3. Гагарская Е.А. Коммуникативные стратегии и тактики в речевом жанре объявления о знакомстве / Е.А. Гагарская // Речевое общение (теоретические и прикладные аспекты речевого общения) : спец. вестн. – Красноярск : КГУ, 2006. – Вып. 8–9. – С. 196–198.
4. Матюхина Ю.В. Развитие системы фатической метакommunikации в английском 16–20 вв. : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Ю.В. Матюхина. – Харьков : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 227 с.
5. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии XX века / Г.Г. Почепцов. – М. : Рефл-бу», 2000. – 352 с.
6. Рябих Л.М. Лекція як жанр американського академічного дискурсу : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л.М. Рябих. – Харьков : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – 244 с.
7. Смирнова М.С. Принципи аналізу дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді / М.С. Смирнова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки. – Бердянськ : БДПУ, 2015. – С. 55–65.
8. Orthodox sermons // St. Nicholas Center, USA. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.stnicholascenter.org/pages/sermons/#Orthodox/>.
9. Володимир (Сабодан), митр. Проповіді Предстоятеля / митр. Володимир (Сабодан) // Офіційн. сайт Укр. правосл. церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archiv.orthodox.org.ua/pagetopic-46.html>.
10. Православные проповеди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://azbyka.ru/propovedi/>.
11. Ελληνικά κηρύγματα [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kirigmata.blogspot.com/>.